

Микитюк О. Р.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

ПОНЯТТЄВА БАЗА ТЕРМІНА НАЦІОНАЛІЗМ (ЗА ТЕКСТАМИ ДМИТРА ДОНЦОВА)

Анотація. У статті з'ясовано, що ідеолог і теоретик українського націоналізму Дмитро Донцов у низці праць торкається окреслення суті поняття «націоналізм». У дослідженні подано лексикографічну характеристику аналізованого слова, виявлено численні дефініції терміна *націоналізм* в українських і зарубіжних джерелах.

У процесі аналізу доведено, що в тексті своєї епохальної праці «Націоналізм» великий публіцист увиразнює власну афористичну методику подання матеріалу за допомогою чітких промовистих визначень, а саме: «*Націоналізм* – джерело життя і власної правди». Матеріал переконує, що Дмитро Донцов дає розуміння терміна *націоналізм* різними методами, найпоширенішим з яких є антитеза, де, наприклад, термін *націоналізм* творить опозицію до *матеріалізму* тощо.

Джерельна база дає змогу виявити, що Дмитро Донцов доповнює термін *націоналізм* численними атрибутивами: *чинний, самовистачаючий, вольовий, демократичний, перебільшений*, які уточнюють, пояснюють та актуалізують якусь його рису. Звуження терміна *націоналізм* характеризують атрибутиви *провінціональний, провансальський*. Окремо стоять атрибутивні модифікатори, у яких чітко можна простежити негативну авторську конотацію: *зоологічний, недобрий* та інші.

Отже, лінгвістика шляхом семантичного аналізу дає змогу відтворити розуміння суті *націоналізму* за різними текстами, зокрема, за «батьком українського націоналізму» Дмитром Донцовим.

Перспективою дослідження матеріалу є розгляд термінів *лібералізм, демократизм, соціалізм, тоталітаризм, космополітизм* за текстами Дмитра Донцова.

Ключові слова: націоналізм, Дмитро Донцов, термін, дефініція, антитеза, атрибутиви.

Постановка проблеми. Поняття «націоналізм» є предметом розгляду найрізноманітніших галузей знань, наприклад політики, філософії, економіки, літератури, проте об'єктом розгляду є мовознавчий аналіз цієї лексеми за творами Дмитра Донцова. Усі сильні європейські держави пережили «період утвердження свого націоналізму, своєї морально-духовної сконцентрованості, своєї громадянської згуртованості» [2, с. 4].

Дмитро Донцов як ідеолог і теоретик українського націоналізму в низці праць торкається окреслення суті поняття «націоналізм», увиразнює власну світоглядну позицію антитезою та уточнює подану лексему численними атрибутивними модифікаторами. Матеріалом для роботи є праці «Націоналізм», «Хрестом і мечем», які дають можливість актуалізувати матеріал та усвідомити державотворчу роль мови.

Мета статті – з'ясувати поняттєву базу терміна *націоналізм* за творами Дмитра Донцова. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) простежити лексикографічну характеристику терміна *націоналізм*; 2) подати визначення терміна *націоналізм* за творами Дмитра Донцова; 3) показати

антитезу як основу мовного стилю ідеолога українського націоналізму; 4) виявити в текстах мислителя атрибутивні модифікатори до терміна *націоналізм*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовознавчі праці розглядають явище *націоналізму* в аспекті термінології. Тож проблема визначення *націоналізму* в Україні актуальна і до сьогодні, бо, попри відсутність тоталітарного режиму (коли *націоналізм* розглядали лише в контексті зі словом *буржуазний*), дослідники додають до цього терміна численні атрибутиви (наприклад: *ліберальний націоналізм, демократичний націоналізм*) або знову ж таки шукають спільні риси *націоналізму з фашизмом* чи *антиіндивідуалізмом* тощо.

У часи СРСР термін *націоналізм* мав лише негативну конотацію та був об'єктом нищівної критики в низці статей (це підтверджують лексикографічні праці [14, с. 391; 15, с. 232]). Сучасний зріз трактування терміна *націоналізм* в українському контексті та на основі світової цивілізації засвідчують антології «Український націоналізм» [18] та «Націоналізм» [13]. Щодо трактування терміна *націоналізм*, то є чимало думок (переважно негативних) у закордонних публікаціях [20; 22; 23] та (здебільшого позитивних) в українських виданнях [1–4; 13; 16–18]. Прикро вражає, що дослідник із Вінниги Мирослав Шкандрій у своїй книзі «Ukrainian Nationalism: Politics, Ideology and Literature 1929–1956» розглядає три типи націоналізмів, серед яких негативне спрямування має фанатичний донцовський націоналізм [20].

Виклад основного матеріалу. Передусім важливим є аналіз термінологічного поля лексеми *націоналізм* за різними словниками. Радянський «Політичний словник» та «Словник української мови» в 11-ох томах щодо лексеми *націоналізм* подають майже ідентичні визначення, суть яких полягає в «реакційній буржуазній ідеології» та «зверхності національних інтересів над класовими» [14, с. 391; 15, с. 232]. Хоча дати виходу словників практично однакові (час існування СРСР), «Політичний словник» вказує також, що *націоналізм* «породжений специфікою розвитку капіталізму» [14, с. 391]. Натомість СУМ дає в другому значенні цілком непогану (як на тоді) інформацію про *націоналізм*: «... рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів» [15, с. 232].

Ще від часів О. Потебні поняття *націоналізму* є предметом мовознавчого аналізу, оскільки професор пише численні праці, а саме: «Мова і народність», «Проблема денационалізації», «Про націоналізм». Більшість визначень терміна *націоналізм* стосуються традиції політичної думки або ідеологій, «що ґрунтуються на їхній основі» [11, с. 11]. Проте є також інший тип визначення націоналізму: «*Націоналізм* – це стан свідомості» [10, с. 629].

Терміни *націоналізм, національний* сьогодні потрапляють у розряд маловживаних, позаяк національну освіту в нас замінюють громадянською освітою, національна держава стає

або просто державою, або мегаполісом, або космополітичною державою. Ідеолог українського націоналізму Дмитро Донцов у ряді праць формує поняттєву базу терміна *націоналізм* (варто нагадати, що великий публіцист ще 1917 року здобув ступінь доктора юридичних наук), активно оперує у своїх працях знаннями з європейської та української політично-культурної спадщини, що засвідчує невичерпний інтелектуалізм його спадщини. Крім того, мислитель сам еволюціонував дуже стрімко від соціалізму (так вважає перший дослідник його спадщини М. Сосновський [16, с. 79] та чимало інших науковців [1, с. 29; 8; 21, с. 13–14]) (чи марксизму [19, с. 1]) до націоналізму. З огляду на сказане варто проаналізувати трактування терміна *націоналізм* в Д. Донцова на основі його засадничих праць.

У передмові до третього видання епохальної праці «Націоналізм» автор пояснює термін *націоналізм* неймовірно метафорично, точно, сильно крізь призму ідеології. Здебільшого визначення побудовані на утвердженні певного явища, тому виразноначем є прийменник *за*, натомість Д. Донцов нанизуює прийменник *проти*, який акцентує увагу на деталях. Отже, *націоналізм* «проти банкрутуючих ідей нашої епохи, проти «модерної демократії» (приязної і до СРСР, і до комунізму), проти комунізму і соціалізму, проти наднаціонального інтернаціоналізму» [6, с. 23]. Великий публіцист виразно власну афористичну методику подання матеріалу за допомогою всеохоплюючих чітких промовистих визначень: «*Націоналізм* – безумовне право нації на незалежне існування» [6, с. 77], «*Націоналізм* – джерело життя і власної правди» [6, с. 42; 12, с. 76–77].

Дмитро Донцов дає розуміння терміна *націоналізм* не лише крізь призму дефініцій, але й найрізноманітнішими методами, найпоширенішим з яких є антитеза. Наприклад, *націоналізм* протиставлено *драгоманівському «демократизму»*, *соціалізму Маркса-Леніна* та «*малоросіянству*», також *націоналізм* у текстах творить опозицію до *матеріалізму*. Автор звичною і гострою антитезою характеризує ідеологію *націоналізму*, де протиставлено *людей нового духа* та *людей вмираючої псевдоеліти, людей нової ери* та *безідейних поталайків і матеріялістів*, та підсумовує, що ідеологія *націоналізму* стосується «нового лицарства: з мудрістю, шляхетністю і відвагою» [6, с. 23]. Ця позиція Дмитра Донцова категорично і недвозначно пояснює термін *націоналізм*. Тому вкрай недопустимою є думка Я. Грицака, який пише: «Я не сумніваюсь, що ідеологія Донцова повинна бути засуджена і подолана» [22, с. 14]. Цілком протилежною є позиція керівника Науково-ідеологічного центру ім. Д. Донцова, відповідального редактора його десяти томної спадщини, літературознавця, політолога О. Багана, який констатує, що Дмитро Донцов «... виступив речником національних і християнських ідей, <...> він здійснив інтелектуальний подвиг» [1, с. 29].

Щодо терміна *націоналізм* в європейській думці, то він має територіальну прив'язку (*західний, східний, німецький* [13, с. 629]), має ідеологічне розмежування за певними політичними напрямками чи течіями (*демократичний, соціалістичний* [13, с. 216]), конотативні вектори, які бачать дослідники (*добрий – поганий* [13, с. 704]), та численні інші атрибутиви [13; 18].

Типологій *націоналізму* є вкрай багато, наприклад, Г. Касьянов виокремлює класичну (*гуманістичний, яacobінський, традиційний, ліберальний, інтегральний* [9, с. 184–185]), соціологічну (*гегемоністський, маргінальний* [9, с. 196]), класифікацію з погляду політолога (*націоналізм пригноблених, іредентський,*

запобіжний, престижницький [9, с. 205–206]) та інші. Важливо, що численні праці стосуються модифікатора *український*, який показує специфіку цього явища щодо України [1; 2]. Крім того, британський історик Дж. Гатчінсон уводить поняття «*український культурний націоналізм*», зараховуючи до цього типу націоналізму І. Франка, М. Грушевського та М. Драгоманова [5, с. 659].

Впадає у вічі, що в текстах Дмитра Донцова маємо різноманітні атрибутиви до терміна *націоналізм*, які дають вказівку на авторське конотативне поле, уточнюють, пояснюють та актуалізують якусь його рису: *самовистачаючий, вольовий, демократичний, перебільшений*. Звуження терміна *націоналізм* відтворюють атрибутиви *провінціональний, провінційальний, провансальський*. Окремо стоять атрибутивні модифікатори, у яких чітко можна простежити негативне авторське сприймання: *зоологічний, недобрый* [6; 7] та інші.

Висновки. Отже, поняттєва база терміна *націоналізм* неймовірно широка. Поряд із лексикографічним аспектом зазначеного номена вкрай важливим є розуміння цього поняття в ідеолога українського націоналізму Дмитра Донцова. Дефініції, антитези, атрибутивні модифікатори в текстах мислителя слугують виразним державотворчою функцією мови. Недаремно Франц Фанон розглядає «... націоналізм як ліки, необхідні для лікування хвороби колоніалізму» [17, с. 60]. Тому лінгвістика шляхом семантичного аналізу дає змогу відтворити бачення цієї реалії за різними текстами, зокрема за «батьком українського націоналізму» Дмитром Донцовим.

Перспективно дослідження матеріалу є розгляд термінів *лібералізм, демократизм, соціалізм, тоталітаризм, космополітизм* тощо за текстами Дмитра Донцова.

Література:

1. Авторський проект доктора філології, професора Ірини Фаріон «Від книги до мети» (V–VI випуск). Львів: ФОР Походжай М.М., 2018. 44 с.
2. Баган О. «Премудрий Грицак»: Або чи справді український націоналізм гірший за «модерновий» лібералізм. URL: https://vgolos.com.ua/articles/premudryj-grytsak_298575.html.
3. Баган О. У фатальному колі. URL: <http://dontsov-nic.com.ua/oleh-bahan-u-fatalnomu-koli-nerozuminnya-natsionalizmu>.
4. Баган. О. Мова і нація: як здолати колапс? *Актуальна націософія: теоретичні, культурно-логічні, геополітичні та історіософські аспекти*. Львів: «Піраміда», 2016. С. 567–574.
5. Гатчінсон Дж. Культурний і політичний націоналізм. Дж. Гатчінсон. *Націоналізм: антологія* / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: «Смолоскип», 2000. С. 654–663.
6. Донцов Д. *Націоналізм*. Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. 236 с.
7. Донцов Д. Хрестом і мечем. Тернопіль: «Рада», 2010. 316 с.
8. Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет. 2-е вид., випр. і доп. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. 192 с.
9. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: монографія. Київ: «Либідь», 1999. 352 с.
10. Кон Г. Західний і східний націоналізм. *Націоналізм: антологія* / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: «Смолоскип», 2000. С. 629–633.
11. Лісовий В., Проценко О. *Націоналізм, нація та національна держава* *Націоналізм: антологія* / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: «Смолоскип», 2000. С. 11–34.
12. Куньч З., Наконечна Г., Микитюк О. та інші. Суспільно-політична термінологія Дмитра Донцова як основа українських державотвірних традицій. *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм*: монографія. Львів: «Галицька Видавнича Спілка», 2018. С. 67–90.

13. Націоналізм: антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: «Смолоскип», 2000. 872 с.
14. Політичний словник / За ред. В. Врублевського, А. Кудрицького та ін. Київ: Головна ред. «Укр. рад. Енциклопедії», 1982. 656 с.
15. Словник української мови: в 11 т. Т. 5. 1974. 840 с.
16. Сосновський М. Дмитро Донцов – політичний портрет: З історії розвитку ідеології українського націоналізму. Нью-Йорк – Торонто, 1974. 419 с.
17. Томсон Е. Уточнімо термінологію (До проблеми постколоніального дискурсу). *Урок Української*. 2007. № 9–10. С. 56–60.
18. Український націоналізм: антологія / Упор. В. Рог. Т. 1., Т. 2. Київ: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2009. 384 с; 2011. 352 с.
19. Чугуєнко М. Формування та розвиток ідеології Дмитра Донцова: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: спец. 09.00.12. Харків, 1998. 16 с.
20. Шкандрій М. Український націоналізм сьогодні, вчора і позавчора. URL: <http://svoboda-news.com/svwp>.
21. Шліхта І. Дмитро Донцов як ідеолог і теоретик українського націоналізму: автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01. Київ, 2005. 18 с.
22. Coleman H., Hrytsak Y., Hundorova T., Zaitsev O. & Shkandrij M. A roundtable on Myroslav Shkandrij's Ukrainian Nationalism: Politics, Ideology, and Literature, 1929–1956. *Canadian Slavonic Papers*. 59:1-2. P. 131–152. DOI: 10.1080/00085006.2017.1319619, 2017.
23. Zaitsev O. Fascism or ustashism? Ukrainian integral nationalism of the 1920s – 1930s in comparative perspective. *Communist and Post-Communist Studies*. N 48 (2–3). P. 183–193. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.postcomstud.2015.06.009>, 2015.

Микитюк О. Р. Понятійна база терміна «націоналізм» (по текстом Дмитрия Донцова)

Анотація. В статті в'яснено, що ідеолог і теоретик українського націоналізму Дмитрій Донцов в ряду работ касається определения сущности понятия «націоналізм». В исследовании представлены лексикографические характеристики анализируемого слова, выявлены многочисленные дефиниции термина *націоналізм* в украинских и зарубежных источниках.

В процессе анализа доказано, что в тексте своей эпикальной работы «Націоналізм» большой публицист подчеркивает собственную афористическую методику изложения материала с помощью четких красноречивых определений, а именно: «*Націоналізм* – источник жизни и собственной правды». Материал утверждает, что Дмитрій Донцов дает понимание термина *націоналізм* различными методами, самым распространенным из которых является антитеза, где, например, термин *націоналізм* создает оппозицию к *матеріалізму* и тому подобное.

Научная база позволяет обнаружить, что Дмитрій Донцов дополняет термин *націоналізм* многочисленными атрибутами: *действующий, самодостаточный, волевой, демократический, преувеличенный*, которые уточняют,

объясняют и актуализируют его черты. Сужение термина *націоналізм* характеризуют атрибутивы *провинциальный, провансальский*. Отдельно стоят атрибутивные модификаторы, в которых четко можно проследить негативную авторскую коннотацию: *зоологический, недобрый* и другие.

Таким образом, лингвистика путем семантического анализа позволяет воспроизвести понимание сути *націоналізма* по разным текстам, в частности за «отцом украинского национализма» Дмитрием Донцовым.

Перспективной исследования материала является рассмотрение терминов *либерализм, демократизм, социализм, тоталитаризм, космополитизм* по текстам Дмитрия Донцова.

Ключевые слова: национализм, Дмитрий Донцов, термин, дефиниция, антитеза, атрибутивы.

Mykytyuk O. Conceptual base of the term “nationalism” (by Dmytro Dontsov’s texts)

Summary. In the article was found out that the ideologue and theorist of Ukrainian nationalism Dmytro Dontsov in a number of works touches upon the definition of the essence of the concept of “nationalism”. In the research the lexicographic description of the analyzed word is given, numerous definitions of the term *nationalism* in Ukrainian and foreign sources are found.

In the process of the analysis it is proved that in the text of his epoch-making work, “Nationalism”, a great publicist manifests his own aphoristic method of presenting the material with clear, significant definitions, for example, “*Nationalism* is the source of life and of our own truth”. The material convinces that Dmytro Dontsov gives understanding of the term *nationalism* by various methods, the most widespread of which is the antithesis, where, for example, the term *nationalism* creates an opposition to *materialism*, and so on.

The source base makes it possible to find out that Dmytro Dontsov complements the term *nationalism* with various attributes: *valid, self-sufficient, volitional, democratic, exaggerated*, which specify, explain and update some of its feature. The contraction of the term *nationalism* is characterized by attributes *provincial, Provençal*. Separately there are attributive modifiers, in which it is clearly possible to trace a negative author’s connotation: *zoological, unkind* and others.

Thus, linguistics through semantic analysis allows us to reproduce an understanding of the essence of *nationalism* in various texts, in particular, by Dmytro Dontsov, “the father of Ukrainian nationalism”.

The prospect of material research is the consideration of the terms *liberalism, democracy, socialism, totalitarianism, cosmopolitanism* in the texts of Dmytro Dontsov.

Key words: nationalism, Dmytro Dontsov, term, definition, antithesis, attributives.